

filozófia fejlődését. A megmaradásért és a méltányos politikai rendezésért kellett elsősorban küzdeni. De ez még nem a teljes magyarázat. Az eszmetörténészeknek van még tennivalójuk e téren.

A legújabb kutatások sokkal jelentősebbnek tartják Apáczaiknak a magyar matematikai nyelv fejlődésére gyakorolt hatását, mint eddig tudtuk. Az Apáczai alkotta matematikai műszavak közül ma is sokat használunk (azonosság, egység, egyenlőség, hasonlóság, középpont, tompaszög, hegyesszög, sík, görbe stb.).

Milyen mértékben hatottak Apáczai eszméi a hazai felvilágosodás eszmevilágának kialakulására? Tavasz Sándor Apáczairól tartott előadásában (1925) Apáczai eszméi és a felvilágosodás közötti azonosságról beszélt: „aki ismeri a felvilágosodás ifjúi, friss, magabizó optimista szellemét és a teljes indukció lehetőségébe és az értelmi tudás mindenhatóságába vetett hitét, semmiképpen sem tagadhatja, hogy Apáczainak itt vázolt világnézeti szempontjai és intenciói teljesen azonosak azzal.” A marxista történelemszemlélet evidenciái közé tartozik, hogy a XVI. és XVII. században a haladó törekvések szükségszerűen vallásos mezben jelentkeztek (erdélyi unitarizmus, puritanizmus, Apáczai filozófiája). Apáczai haladó filozófiáját, társadalmi reformeszméit a vallásos ideológiával való szoros összefüggésben lehet és kell tanulmányozni. Ezért nem helyes egyenlőségjelet tenni Apáczai filozófiája és a felvilágosodás közé, vagy elmarasz-

talni vallásos meggyőződéséért. Kétségtelen, hogy a descartes-i racionalizmus és természetfilozófia az európai felvilágosodást készítette elő.

Mégis úgyszólván semmi adatunk sincs arra vonatkozóan, hogy a felvilágosodás hazai képviselői ismerték volna Apáczait. A magyar felvilágosodás vezéregyénisége, Bessenyei György sem tesz említést Apáczairól. Úgy látszik, nem ismerte Apáczait Kármán József sem, aki *A nemzet csinosodása* (1794) című művében Apáczai reformeszméivel egyező felfogást vallott.

A *Magyar Encyclopaedia* második kiadása csak 1803-ban jelent meg Győrött. Kazinczy és baráti köre jól ismerte Apáczai munkásságát, aki „mint egy elsőben jeget akart törni a 'Tudományok' megértésekre” (Bod Péter). Kőlcsey Ferenc 1808-ban közli Kazinczyval, hogy könyvei közül a *Magyar Encyclopaedia* 1653-as kiadása is megtalálható. (Valószínű, hogy a *Parainesis* megírásában is Apáczaitól kapott indításokat.) A második kiadást azonban megcsonkítva vehette kezébe az olvasó. A cenzúra a „veszélyes részeket”, pl. Apáczainak az akadémiai hiánya miatti feljajdulását kihúzta.

A XIX. század új távlatokat nyitott a gazdasági és szellemi fejlődés előtt. Apáczai Csere János reformeszméi az anyanyelvű oktatásról, egyetemek alapításának szükségességéről, a természettudományok oktatásáról és műveléséről, a nyelv tisztaságának megőrzéséről a társadalmi gyakorlatban igazolódtak. Ő volt Erdély első modern gondolkodója.

Fábián Ernő

Mesemondó egyéniségek – napjainkban

A népköltészeti alkotás nagyjából azonosnak vehető a változattal, ebből következően a változtató egyszersmind alkotó is. Mivel azonban a változatok többsége egy közösségi hagyománykincs alkalmi darabja, nem annyira szerzőről, mint inkább előadóról beszélhetünk. Minden szóhagyományban élő változat esetében az enyém—tied együttes elve érvényesül, vagyis bárki szabadon meríthet e szellemi kincsestárból, és az adott közösség elvárásainak megfelelő formában fejlesztheti tovább, adhatja elő újra meg újra. Rögzítetlen szóhagyományról lévén szó, aligha volt valaha is egyetlen összöveg, még ha elméleti feltevésként egyes kutatók számoltak, illetve számolnak is vele; és mindaddig nincs

végleges szöveg sem, amíg csak eleven a hagyomány. A néprajzi gyűjtők által rögzített szövegek csak a szóbeliség—írásbeliség pillanatnyi találkozásának köszönhetik létüket, az élet e találkozás nélkül is halad tovább a maga útján.

Egyáltalán nem véletlen, hogy a mához közeledve a kutatók figyelme a kiemelkedő egyéniségek felé fordult, korábban ugyanis az énekeseket és a mesemondókat is névtelenségben hagyták, és a gyűjtők saját stílusukra átírva közölték a népmeséket. Az utóbbi időben mindjobban felismerhetővé válnak a közösségből valamilyen szempontból kiemelkedő specialisták, már-már félhivatásos művészek, akik azonban az egyszerű reprodukálótól a hivatásossá váló

népművészig elég széles skálán helyezkednek el. Viszont közös vonás életükben, hogy valamilyen termelőmunkát kell végezniük, még ha kényszerből teszik is. A többség nem tanult, illetve nem szellemi pályán helyezkedett el. Valamennyit köti a közösségi hagyomány ereje, az egyéniség szerepe itt szükségyszerűen kisebb, mint a hivatásos művészetekben. Míg a hivatásos művész viszonylag szabad, a népművész egyáltalán nem! „Talant ist dem Bauer so gut gegeben, als dem Ritter“, mondja szellemesen Goethe, aki azonban maga sem közvetlenül parasztból lett világnagysággá!

Az egyéniség jelentkezésének többféle, de mindenképp korlátozott megnyilvánulásait egyes kutatók le-, mások éppen-séggel túlbecsülték. A kiemelkedésnek is több fokozata lehetséges. Az *előénekes* (előtáncos) a legkezdetibb típus, aki az átlagosnál biztosabb tudású, és mer kezdeményezni, esetleg egyéni előadásra is vállalkozni. A *nótafa* ezzel szemben már specialista, akit társainál nagyobb dal-tudás és biztosabb, egyénibb előadásmód jellemez. A nótafák az átlagnál érzékenyebbek, tanulékonyabbak, dalkincsük is nagyobb (elérheti az 500-600 darabot), mindegyik egy-egy élő, kiadatlan népköltési gyűjtemény, mondta róluk Vikár Béla. Nemcsak befogadók, hanem tevékeny továbbadók is egyszersmind: kisebb-nagyobb közösségük szívesen tanul tőlük, utánozzák őket, esetenként valóságos „iskolát“ teremtenek. A tőlük tanult dalok egyéni jegyei a továbbhagyományozás során általában letörölődnek, és az alkotás ismét beilleszkedik egy hagyományos stíluskeretbe.

Természetesen a nótafáknak is különféle típusai lehetnek. Egy nótafa bizonyos alkotásokra, műfaji csoportra és stílusrétegre „szakosíthatja“ magát, ezekben tökéletesíti tudását. A legtöbb nótafa újat is közvetít, s még a megszokott keretek között is lehetőleg kerüli a gépies ismétlést: újszerűbb változatot próbál kialakítani (ám dallamot soha!).

Még szabadabb tere van egy-egy jó *mesefának*, akit nem köt sem a dallam, sem egyéb formai jegy (versszak, rím, ritmus). Az sem véletlen tehát, hogy az *egyéniségkutatás* éppen a mesemondók vizsgálatában jutott eddig a legmesszebbre. De róluk sem tudunk eleget, és soraikat megkritikja a gyorsuló idő, illetve a társadalmi elvárások hiánya. Ma sincs kevesebb tehetséges elbeszélő, mint valaha, ám a társadalom figyelme az irodalom és egyéb szellemi közvetítő formák felé fordul, a mesemondók nem is egy esetben a gyűjtőnek mesélik el utóljára történeteiket.

A romániai folkloristák viszont abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy

maig figyelemmel tudják kísérni a hagyomány alakulását, az egyéniségek szerepét s a nemzetközi kölcsönhatásokat.

Itt van mindjárt Jakab István mesemondó esete is!* Adva van egy (a polgárosult, fejlett, városiasodott falunál) régiesebb közösség, a minden hírközléstől elszakadt havasi favágó banda, máris biztosítva van a mese továbbélése. (A havasi élet fejlődésének külön érdekessége, hogy a modernebb, tágasabb munkásszállások nemhogy megszüntették volna, hanem még tovább is fejlesztették a havasi mesemondást!) A favágók mesei elvárásait sokan és sokféleképp ki is tudják elégíteni, de legjobban mégis azok, akik sokfelé jártak, sok történetet hallottak, és azokat szívesebben meg szívésében is mondják el, mint mások. Jakab István hányatott sorsú ember. Olyan „petőfis“ életútja van, hogy ma már nem is lehet minden lépését nyomon követni; ennek megfelelően olyan sok helyről szedett fel mesét, hogy minden forrásra nem is emlékszik. Az alapréteget kétségkívül a gyermekkor—serdülőkor küszöbén hallott meséi teszik ki, ezeket felelte el legkevésbé, nyilván ezeket tartja a legszebb meséknek is, a többi beleépül ebbe a régebbi keretbe. (Az egészen fiatalon, kisgyermekként hallgatott mesék viszont mind elfelejtődtek.) A tudás azonban nem zárodott le egyetlen percre sem, mindig tanult újat, sőt a gyűjtők kedvéért még olvasott is. És soha nem mondta el ugyanazt még egyszer ugyanúgy. Ha meg a mesék irodalmi eredetének elköndözését akarta, vagy olyan történetbe kezdett bele, amelynek a folytatására már nem emlékezett, „menet“ közben azonnal változtatott rajta.

Jakab István hű fia korának, sűrített típusa Románia társadalmának: hányatott, nehéz múlt, felszabadultabb jelen kettőssége jellemzi; helyzeti, életkörlményei és munkahelyei nyitottabbá tették a nemzetiségi kölcsönhatások befogadása, aktívabbá az átadás iránt; már olvasott, de még szóhagyományban élő ember; már nem teljesen hisz a mágius világképben, de még a csoda élteti meséit; a mesei csodálat viszont közelebb hozza a mai valósághoz, és a számkra már érthetetlen mesei kegyetlenségeket humanizálja. Új vonás nála, hogy — talán olvasmányai hatására — bevonul meséibe az érzélem, közelebről a szerelem is. Addig is megvolt ugyan a mesében e nemes szenvedély, de jó-részt kibontatlanul, utalásszerűen, mint

* A mesemondó Jakab István. A meséket gyűjtötte és jegyezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kísérte Nagy Olga és Vöő Gabriella. Editura Academiei R.S.R. București, 1974.

a szerelmi népdalokban. Most azonban kellő tekintéllyel foglalja el trónját, és így a mesék epikai jellege némi lírai színezetet kap. (Igaz, e mesei szerelmen éppúgy nem árnyalt, mint a dalbeli, csak túlzó formulák szövegezték meg.)

Nagyon érdekes a mesék szerkesztése és stílusa. A két jeles kutató a nemzetközi eredményekre támaszkodva állapítja meg a főbb vonásokat; jó megkülönböztetés a mellé- és alárendelő kombináció, továbbá az epizódokra, sőt motívumokra lebontott szerkezeti vizsgálat. Jakabot egyébként ugyanolyan kontaminációs készség jellemzi, mint általában az egyénibb, jobb, úgynevezett alkotó típusú mesemondókat, talán valamivel még szabadabb formában. Az a novellisztikussá válás és merészebb meseelemzés, melyet kutatóink oly jól elemeznek, nemcsak Jakab, hanem más modern mesemondói egyéniségek (Ámi Lajos, Tombác János) jellemzője is. A cigány származású mesemondók — nem kötvén őket annyi hagyomány — mintha a mesék szerkezeti feloldása, fellazítása felé jobban hajlanának, legalábbis ez derül ki Ámi Lajos, főként pedig az igazi cigány (és cigány nyelvű) mesemondók esetében. Ezt azonban még közelebről és tüzetesebben kellene megvizsgálni.

Jakab István meséiben a hagyományos és új elemek oly szerves egységbe olvadnak egybe, hogy magát a műfajt még nem fenyegetik. Ha nem is az ő, de más mesemondók példáján azonban máris látszik „a jövő útja”: nem fog megmaradni a csodás tündérmese, a szép szó iránt azonban — és főként a jó történetek iránt — mindig lesz elegendő érdeklődés, úgyhogy a jó, de a mesei normákon túljutott előadók, elbeszélők már a saját útjukkal és másoktól hallott érdekes esetekkel szórakoztatják a felvilágosultabb, modernebb hallgatóságot. Úgy látszik, ez az íróvá válás törvényszerű útja is: a népi (paraszti, falusi) költők is híreket, jó eseteket és életrajzi részleteket szoktak először megverselni, a prózai alkotók pedig „Számadás”-sal, „Valóság”-sal kezdik, s mindkét népi írói csoport azután tér csak át „idegen” témákra. Az is sokáig jellemzi még őket, hogy nem csupán szórakoztatni, hanem nevelni is akarnak, legalábbis kicsiny közösségeiket; náluk az irodalom még nem játék a szavakkal, hanem komoly valóság.

Kutatóink — helyesen — nem fogadják el a mesemondói stílus időfeletti, örökérvényű tömörségét, mindjárt hivatkoznak is Jakab terjengőségére, illetve részletező, realista ábrázoló módjára. Magukat a meséket olvasgatva, óhatatlanul az a stílusváltás jut eszünkbe, mely a dalok tekintetében jóval korábban le-

zajlott. Köztudott, hogy a régi stílusú dalok előadását az ünnepélyesség, díszítettség és a nyelvjárásiasság jellemezte, míg az újat a beszédyszerűség. Valami hasonlót látunk Jakabnál is: a mindennapi beszélt nyelv az övé, közel a köznyelvhez, és ebben nemcsak olvasmányai hatását kell keresnünk — ez egyre jobban érvényesülő *stílusirányzat*. Arra is gondoljunk azonban, hogy e novellisztikusabb, realiztikusabb, demitizáltabb mesékhez sem illenek már az a „túlzóan” epikus hangnem, mely az előző korszakok mesemondói stílusát jellemezte. Változnak az idők, változnak a tartalmak, és velük együtt változnak a formák is.

A mese a legnemzetközibb műfajok egyike; szerencsés esetekben az internetikus hatásokat is ki tudjuk mutatni. Erről van szó Jakab esetében is: mivel jól tud románul, tanult néhány román népmesét, és azokat magyarul is előadja; e mesék eredetét őrzi a nevek és néhány formula. Nem ártott volna azt is megnézni, nyelvenként változik-e a mesei előadás- és ábrázolásmód, mint Domokos Sámuel román mesemondója, Vasile Gurzau esetében. Többnyelvű kutatók pedig a nemzetek közötti kölcsönhatásokat éppúgy összefoglalhatnák már, mint Bartók Béla tette a népzeneben.

E szép, vaskos kötet a 256 görögnyelvű üvegcsúri meséből mindössze 10-et tartalmaz, holott Jakab István egymaga 74-et mondott el. Szerencsére azonban a most közzé nem tett mesék típusbeosztását is megkapjuk, így voltaképpen az egész anyag felett van némi áttekintésünk, a közlők jellemző alaposágának köszönhetően. A kötetben a legfontosabb kérdéseket részletes, magvas tanulmány tisztázza, és a közzétett meséket bőséges jegyzetanyag kíséri. A kutatók tanúságot tettek szakszerűségükről, nemzeti és nemzetközi tájékozottságukról. Minden egyes újabb kötetük kellemes meglepetés is, tanulságos továbblépés is. Amilyen mértékben halványodik a népköltészet, olyan ütemben fejlődik a kutatás, férközünk egyre közelebb a népmesék „titkához”, ismerjük meg egyre jobban kiváló előadóit is. Jakab István esetében egy jelenben-múltban egyszerre élő, olvasott és önmagát mégis szóbeliségben kifejező egyéniséggel van dolgunk, aki képes volt idejében felismerni a közönség elvárásait, képes volt alkalmazkodni hozzájuk, s ezért bonyolalmas történeteit beszédyszerűbbé, novellisztikusabbá, kevésbé csodássá tette. E tartalmi-formai átrendezéssel összekötött stílusváltás olyan korszakban következett be, amikor háttérül a *társadalmi* átrendeződést kell odavetítenünk. Ezek együttes jelentkezése a kutatás számára soha vissza

nem térő alkalmat jelentett, s Nagy Olga és Vöö Gabriella eléggé nem méltányolható érdeme, hogy minderre idejében figyelték fel, és tették tudományos elemzés tárgyává.

A kevéske pontatlanság vagy hiányosság közül is megemlítenék azonban néhányat: így Benedek Elek gyűjteménye (1894—1896) még nincs százalévas (17.); Arnold van Gennep a helyes alak (34.); nem ártott volna megmagyarázni, kik azok a *regecányok* (26.) és hasonló apróságok.

Úgy látszik, hiába jár el az idő a folk-

lór felett, csúcsai a változó felhőkön túl érnek, állják a különféle viharokat. Korunk meggyorsult fejlődésével párhuzamosan fordul mind fokozottabb érdeklődés a folklór felé, mely az emberiség normális gyermekkorába visz bennünket, amikor még egyszerűbb eszközökkel fejlődött ki ember és ember, ember és természet viszonya. Termékei annyira emberiek és általánosak, mint a klasszikus alkotások. A folklór példa és mérték, mint a homéroszi eposzok is, míg csak ember él a földön, és megmarad az érdeklődés a művészetek iránt.

Katona Imre

Költőiség és pontosság

Hasonlóképpen az iparhoz, mely ott válik felnőtté, mikor egyaránt gyárt repülőgépet, teherautót és motorcsónakot, egy irodalom nagykorúsága is ott kezdődik, ahol már nemcsak a regény nem behozatali cikk, hanem az interjú-könyv sem az, sem pedig a napló és olvasónapló, vagy a műhelyforgács- és vallo-más-gyűjtemény meg az úti tünődés. Egyszóval, mikor egy irodalom elég érettnek és magabiztosnak érzi magát, van mersze kerésgélni a mondandói számára megfelelőbb formák között: a *számára* legkényelmesebb műfajalakzatokat választja ki, azokat, amelyekben legtermészetesebben érzi magát — és ha nem talál ilyeneket, akkor készít magának: kilép konfekciőkorszakából, és méretre, testre szabott, önnön ízlése által alakított műfajokba öltözik. Így keletkeznek azután a meghatározhatatlan, általában hibridnek tartott és két-három szóval körülírt műfajok és műalfajok.

Bálint Tibor könyve* lényeges tájéko-zódási pont lesz a romániai magyar irodalom műfajtörténeti számára. Ez az első könyvünk, ahol az író a belépő vendégnek nem a kész művet nyomja kezébe, hanem leülteti az íróasztala mellé, fiókokat húz ki, magyaráz neki, panaszkodik a rossz embereire, kedvenceiről áradozik, jegyzetfüzeteket lapoz fel, morfondíroz. Az olvasó, aki hallott valamit a szerző jegyzetlapocskás módszeréről s egy nagy vázáról, sajnálkozó tünődéssel kérdezhetné meg: hát nem lehetett volna ennyi érzékletes *gondolatot*,

pompás *szimbólumot*, mesteri *jellemzést*, miegyebet összefogni *egyetlen nagy egységbe*, organikus egészbe összeolvasztani, valaminő Nagy Szintézisbe? Vajon — töpreng az olvasó — nem egy szétszedett, illetve össze sem rakott Regényt tart-e a kezében?

Amennyiben a könyv egésze nem lenne egyértelmű felelet ezekre az aggodalmakra, a szerző a 206. oldalon, Hemingway-ről értekezve, félreérthetetlenül megfogalmazza: „Ha egy író intellektuális tünődéseit, amiket olcsón adna el esszének, mesterségesen konstruált jellemek szájaiba adja, mivel a regényalakok többet jövedelmeznek, akkor ez lehet jó gazdálkodás, de nem lesz irodalom.“

Így is van. Bálint Tibor rengeteg „témát“ tartalmazó könyve remek szemléltető példája annak a Szentkuthy-gondolatnak, amely szerint téma és kidolgozás nem függenek össze, a témát éppúgy nem lehet kidolgozni, „mint ahogy egy teljesen önmagába húzódó higanygolyóból nem lehet a kínai falat higanyból felépíteni vagy »kidolgozni«: egy vázlat sohasem vonatkozhatik egy későbbi kidolgozásra, minden vázlat öncélú és folytathatatlan. A „téma“ is külön műfaj, a „regény“ is külön műfaj és a kettőnek semmi köze egymáshoz. Ez az, amit nem szabad figyelmen kívül hagynia annak az olvasónak, aki hajlamos lenne azt képzelni, hogy Bálint Tibor most amolyan reszliket, használhatatlan piszkozatlapokat gyűjtött egybe, remélve, hogy a *Zokogó Majom* nagy sikere majd ezeket is feldobja. És akkor még nem is szól-

* Bálint Tibor: Kenyér és gyertyaláng. Arcképek, vallomások, tanulmányok. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.